

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* Adlı Eserinde 17. Yüzyıl Cizre ve Çevresine Dair Gözlemler

Observations on 17th Century Cizre and its Surroundings in Evliya Çelebi's Book of Travel

Ahmet GÜLENC

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü
Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Economic, Administrative and Social Sciences, Department
of History

Trabzon, Turkey

ahmetgulenc@trabzon.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1626-7271>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 8 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2022

Sayı / Issue: 28 **Sayfa / Pages:** 53-75

Atıf / Cite as: Gülenç, Ahmet. "Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* Adlı Eserinde 17. Yüzyıl Cizre ve Çevresine Dair Gözlemler [Observations on Cizre and its Surroundings in the 17th Century in Evliya Çelebi's *Book of Travels*]" . *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 28 (June 2022), 53-75. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1084656>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

17. yüzyılda yaşamış büyük Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, küçük yaşlardan itibaren babası aracılığıyla Saray-ı Amire’de bulunan seçkin hocalardan ders almıştır. Yedi yıllık medrese eğitiminden sonra hat ve musiki derslerine devam etmiş ayrıca dönemin yaygın yabancı dilleri olan Arapça, Farsça, Rumca ve bir miktar Latince dersi de görmüştür. Gördüğü bir rüya üzerine seyahate başlayan Evliya Çelebi, yaşamı boyunca başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere Kafkaslar, Avrupa, Suriye, Irak, Hicaz, Kuzey Afrika, Mısır, Sudan ve Habeşistan gibi ülkeleri gezmiştir. Evliya Çelebi, gezdiği yerleri on ciltten meydana gelen “Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi” isimli kitabında kaleme almıştır. Evliya Çelebi, gezdiği devlet, şehir, kasaba ve köylerin tarihi, coğrafi, idari, dini, mitolojik, sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, folklorik ve mimari gibi özellik ve yapılarını akıcı bir dil ve kendine özgü bir üslupla eserine adeta resmetmiştir. Günümüzde Güneydoğu Anadolu bölgesinin Suriye sınırında ve Dicle nehrinin kenarında kurulan Cizre, tarihi süreç içerisinde birçok medeniyetin hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. Cizre, İslam orduları tarafından fethedilmesini müteakip bölgenin en önemli ilim ve irfan merkezlerinden biri olmaya başlamıştır. Şehrin tarihi süreç içerisinde sahip olduğu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapı, Evliya Çelebi’nin dikkatinden kaçmamış bu nedenle de Büyük Seyyah, Bağdat taraflarına yaptığı seyahatinin dönüşü sırasında Cizre’ye uğramıştır. Cizre’nin, Hz. Nuh tarafından inşa edilen en eski yerleşim birimi ve aynı zamanda Abbasilerin taht merkezi olduğunu ifade eden Evliya Çelebi, şehrin adına dair çeşitli ifadeler ve nitelendirmelerde bulunmuştur. Evliya Çelebi, Cizre’nin tarihine kısaca değindikten sonra Cizre’nin kalesi, beyleri, hâkimleri, köyleri, evleri, camileri, medreseleri, mezarlıkları, mektepleri, tekkeleri, kiliseleri, tüccar hanları, bedestenleri, dükkânları, hamamları, nehirleri, âlimleri ve şeyhleri, meyve, sebze ve tarım ürünleri gibi daha birçok özelliğine yer vermiştir. Evliya Çelebi özellikle Cizre’nin mezarlığından etkilenmiş ve binlerce ulema, meşayih, büyük veli ve Sahâbe-i Kirâmın burada yattığını belirtmiştir. Şehirde mezarları veya makamları bulunan Hz. Nuh’un oğlu Hz. Tarh, Hazret-i İmam Cafer-i Sadık ibn İmam Muhammed Bakır, Şeyh Muhammed el-Gavs, İmam Ali Meşhedi ve Şeyh Muhammed ibn Cezeri eş-Şafii’yi ziyaret ederek bu zevât-ı muhteremler hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyılında yaşamış büyük seyyahı Evliya Çelebi’nin Cizre şehrine olan ziyareti ele alınmıştır. Evliya Çelebi’nin şehre dair XVII. yüzyıldaki gözlemleri; coğrafi, idari, sosyal, ekonomik, dini, kültürel ve mimari gibi başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmada, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda nesih hattıyla yazılmış ve 3234 ve 5939 yer numarası ile kayıtlı yazma nüshaları, h. 1314/m. 1896 yılında Ahmed Cevdet tarafından matbu bir şekilde yayımlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından yayıma hazırlanan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu–Dizini ve Seyit Ali Kahraman ile Yücel Dağlı tarafından hazırlanan Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi isimli eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi, Evliya Çelebi, Seyahatname, Cizre.

Abstract

The great Ottoman traveler Evliya Çelebi, who lived in the 17th century, trained by distinguished teachers in Saray-ı Amire through his father from his early age. After seven years of madrasa education, he continued his calligraphy and music lessons and took lessons in Arabic, Persian, Greek and some Latin, which were the common foreign languages of that time. Evliya Çelebi who started his travels after he had a dream, visited countries such as the Caucasus, Europe, Syria, Iraq, Hejaz, North Africa, Egypt, Sudan, and Abyssinia, especially the Ottoman geography, throughout his life. Evliya Çelebi wrote down the places he visited in his book "Tarih-i Seyyâh Evliyâ Efendi", which consists of ten volumes. Evliya Çelebi, in a fluent language and a unique style, has almost painted the historical, geographical, administrative, religious, mythological, social, economic, demographic, cultural, folkloric, and architectural features and structures of the states, cities, towns and villages he visited. Today, Cizre, which has been established on the Syrian border of the Southeastern Anatolia region and on the edge of the Tigris River, has been a city where many civilizations have ruled in the historical process. After it was conquered by the armies of Islam, Cizre became one of the most important centers of science and wisdom in the region. The social, economic, political and cultural structure of the city during the historical process was noticed by Evliya Çelebi thus the great traveler stopped by Cizre on his return from his trip to Bagdad. Evliya Çelebi stated that Cizre was the oldest settlement built by Noah and the throne center of the Abbasids, so he made various expressions and characterizations about the name of the city. Evliya Çelebi, after briefly mentioning the history of Cizre, he wrote about Cizre's castle, lords, judges, villages, houses, mosques, madrasas, cemeteries, schools, lodges, churches, merchant inns, covered bazaars, shops, baths, rivers, scholars and sheiks, fruits, vegetables and agricultural products and so on. Evliya Çelebi was particularly impressed by the cemetery of Cizre and stated that thousands of scholars, sheikhs, great saints and Companions lay there. He visited Hz. Noah's son Hz. Tarh, Imam Jafar-i Sadiq ibn Imam Muhammad Baqir, Sheikh Mohammed al-Gavs, Imam Ali Mashhad and Sheikh Mohammed ibn Jazari al-Shafii and gave various information about these honorable persons. In this study, the visit of great traveler Evliya Çelebi who lived in the 17th century to the city of Cizre has been discussed. Evliya Çelebi's observations of the city in the 17th century was examined under the headings such as geographical, administrative, social, economic, religious, cultural, and architectural. In the study, manuscript copy of Evliya Çelebi's Travel Book, written in nesih calligraphy and registered with the place number 3234 and 5939 in the Istanbul University Rare Works Collection, Evliya Çelebi's Travel Book, published in print by Ahmed Cevdet in h. 1314/ c.e. 1896, Evliyâ Çelebi's Travel Book prepared for publication by Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı: Transcription-Index of Manuscript No. 304 in Topkapı Palace Library Baghdad and Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi in Contemporary Turkish, prepared by Seyit Ali Kahraman and Yücel Dağlı have been used.

Keywords: Islamic History, Ottoman History, Evliya Çelebi, Book of Travel (Seyahatname), Cizre.

Giriş

Cizre, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Suriye sınırında ve Dicle nehrinin kenarında kurulmuştur.¹ Hz. Ömer zamanında İyâz b. Ganem komutasındaki Ukbe bin Velid tarafından m. 638 tarihinde fethedilen Cizre, m. 815'ten sonra Halife Me'mun (786-833) zamanında Hasan bin Ömer bin el-Hattab et-Tağlibi tarafından planı çizilerek inşa edildiği için onun ismine izafeten Cezire-i İbn Ömer şeklinde tesmiye edilmiştir.² Cizre, bu tarihten itibaren İslam dünyasının önemli bir ilim ve irfan merkezi olmaya başlamıştır. Cizre'nin tarihi süreç içerisinde sahip olduğu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapı, Evliya Çelebi'nin dikkatinden kaçmamış bu nedenle de Bağdat taraflarına yaptığı seyahati sırasında Cizre'ye de uğramıştır.

Evliya Çelebi, h.10 muharrem 1020/m.25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'a bağlı Unkapanı semtinde, Sağırcılar çarşısına yakın Yavuz Sinan mahallesinde bulunan bir evde dünyaya gelmiştir. Babası Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Evliya Çelebi'nin eserinde verdiği bilgilere göre; ataları Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş ve Kütahya'ya yerleşmişlerdir. Annesi ise Abaza kökenli bir cariye olup Sultan Ahmed'e sunulmuştur.³

Evliya Çelebi, eğitim hayatına ikamet ettikleri mahalledeki Ağaoglu mektebinde başlamıştır. 14-15 yaşlarında mahalle mektebinden mezun olan Evliya Çelebi'nin aynı yaşlarda medrese ve eş zamanlı olarak dârülkurrâ eğitimine başladığı düşünülmektedir. H.1045/m.1636 yılında henüz 25 yaşında iken saraya alınan Evliya Çelebi, medrese eğitimini tamamlayamamıştır. 1635 yılının Kadir Gecesinde Ayasofya Camii'nde hafızlık yaptığı esnada, Melek Ahmet Paşa tarafından IV. Murad'a sunulmasının ardından saraya alınan Evliya Çelebi, burada Enderun mektebinde eğitim alma imkânını yakaladığını söylemektedir. Enderun mektebinde Turşucubaşı Ahmet Ağa ve Hadım Gazanfer Ağalar tarafından eğitim

¹ M. Hartmann, "Cezire-i İbn Ömer", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1963), 3/152; Metin Tuncel- Abdülkerim Özaydın, "Cizre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/37.

² El-Belâzuri, *Fütuhu'l Buldan*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 246; İbn Şeddâd, "Cizre Tarihi", çev. Hüseyin Güneş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2011), 135; Hartmann, "Cezire-i İbn Ömer", 3/153; Abdülbaki Bozkurt, *El-Cezire Fatihî İyaz Bin Ganem ve Mardin'in İslamlaşması* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 13; Tuncel-Özaydın, "Cizre", 8/37.

³ Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 8; Nurettin Gemici, *Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi*, (İstanbul, İlke Yayınları, 2018), 31-48; M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1964), 4/400; Atilla Mülayim, "Evliya Çelebi'nin Hayatı", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2, (2011), 9.

görmüştür. Bunlarla birlikte Musahip Derviş Ömer Efendi'den mûsiki, Güğümbaşı Mehmed Efendi'den yazı, Evliya Mehmet Efendi'den tecvit, Keçi Mehmet Efendi'den kafiye ve nahiv dersleri almıştır. Ayrıca Arapça-Farsça dersler ile İslam ve Osmanlı ilim ve sanatları konularında eğitim almıştır.⁴

Silahdar Melek Ahmed Ağa, Ruznameci İbrahim Efendi ve Hattat Hasan Paşa tarafından IV. Murad'a takdim edilen Evliya Çelebi, padişahın emri ile kilâr-ı hâs'a alınmıştır. kilâr-ı hâs'ta ise hat, musiki, nahiv ve tecvit dersleri almıştır. 1640 yılında Enderun mektebindeki eğitimini tamamlayan Evliya Çelebi, kırk akçe maaş ile sipahi zümresine dâhil edilmiştir.⁵ Edebiyatçı, şair, hattat, hakkâk, nakkaş ve musikişinaslık gibi üstün vasıflara haiz olan Büyük Seyyah, hassas, kibar ve mütevazı kişiliği sayesinde insanlarla kolay bir şekilde anlaşarak onlarla kısa sürede dostluk ilişkileri kurmaktaydı.⁶

Saray çevresinde aldığı eğitimi, zekâsı, bilgisi ve güzel sesiyle Evliya Çelebi, Osmanlı taşra teşkilatı veya devletin dışına temsilci olarak vazifelendirilen paşalara katılmakta sorun yaşamamıştır. O görevlendirilen paşalara kâtip, imam, müezzin, ulak, kurye ve en önemlisi de arkadaşı, sırdaşı ve hikâyeci olarak hizmet etmiştir.⁷ Seyahat etmeyi kendine adeta bir uğraş olarak edinen Evliya Çelebi'nin seyahat tutkusu tatmin edilemez bir boyuttaydı. Kendisinin ifadesiyle 51 yıl süren seyahatleri ona muazzam bir bilgi ve birikim sağlamıştır.⁸

Gördüğü bir rüya⁹ üzerine seyahate başlayan Evliya Çelebi, kırk yılı aşkın süre boyunca Osmanlı coğrafyası ve komşu ülkelerini gezmiştir. O, kendisini “Seyyah-ı âlem ve nedim-i beni âdem, Evliya-yı bî-riyâ” yani dünya gezgini, insanoğlunun dostu, riyâsız Evliya olarak tanımlamıştır. Evliya Çelebi, gezdiği ve ziyaret ettiği yerlerde aldığı notlarını bir

⁴ Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality The World of Evliya Çelebi*, (Leiden: Brill, 2006), 9; Dankoff, *Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, 55-56; Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişisini Üzerine Gözlemler”, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke ve Hatice Aynur (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012), 191; Tuğba Bostancı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Mekke*, ed. Nurettin Gemici (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020), 25.

⁵ Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri”, *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmi birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, 2012), I/369-370.

⁶ Nurettin Gemici, “Evliya Çelebi”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler*, ed. Ejder Okumuş (Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2014), I/196.

⁷ Dankoff, *Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, 8.

⁸ Gemici, “Evliya Çelebi”, 38; Dankoff, *Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, 8.

⁹ Evliya Çelebi, bir gece rüyasında Ahi Çelebi Camii'nde, sabah namazını kılmak üzere bir cemaatin toplandığını görür. Cemaatin arasında Peygamber Efendimiz (sav) de bulunmaktaydı. Namazdan sonra Evliya Çelebi, Peygamber Efendimiz'in (sav) yanına giderek kendisine “Şefaât yâ Resûlallah” diyecek yerde mehabetinden “Seyahat yâ Resûlallah” demıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber tebessüm ederek “Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyareti sağlık ve esenlikle kolaylaştır” şeklinde kendisine dua etmiştir. Evliya Çelebi'nin duası hakkında daha fazla bilgi için bk. Mehmed Zillî b. Derviş Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, 5939), 1-2/1a-2b.

“seyahat kitabı” veya “Seyahatname” de toplamaya karar vermiştir. 10 ciltten meydana gelen seyahatname, İslam ve Osmanlı edebiyatındaki -belki de dünya edebiyatındaki- en uzun ve en dolu seyahat öyküsü olarak raflarda yer almıştır. Seyahatname üzerinde çalışma yapan bilim adamları, Seyahatnameyi birbiriyle bağlantısız çok sayıda geçidi olan devasa bir madene benzetmişlerdir.¹⁰ İnalçık, seyahatnamenin tarihi önemine vurgu yaparak Osmanlı Devlet arşivleri ve vekayinâmelerin tarihçilere imparatorluğun devlet tarihi hakkında bilgi verdiklerini, sosyal yaşamı yansıtan kaynakların ise yetersiz olduğundan bahsederek, Seyahatname’yi bu boşluğu dolduran bir başyapıt olarak nitelemiştir.¹¹

Seyahatnamenin ilk cildi İstanbul ile başlamakta son cildi ise yazarın hayatının son demlerini geçirdiği Kahire ile bitmektedir.¹² Eserde, Anadolu, Kafkaslar, Avrupa, Suriye, Irak, Hicaz, Kuzey Afrika, Mısır, Sudan ve Habeşistan gibi ülkelerin şehirleri, kasabaları ve köyleri ile ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur.¹³ Evliya Çelebi mükemmel bir anlatım ve tasvir yeteneğiyle gezdiği yerleri adeta eserine resmetmiştir. Mekânsal veya topografik araştırma yöntemleriyle yaptıkları tasvirleri eserinin en karakteristik özelliklerindedir. Evliya Çelebi, gezdiği şehir veya kasabaların ilk önce tarihi, idari organizasyonu, çeşitli dillerde ve zamanlarda aldığı adları, etimolojileri ve coğrafi konumlarını belirterek başlar daha sonra ise varsa kale ve tahkimatları, evleri, camileri, medreseleri, okulları, hanları, hamamları, çeşmeleri, mahalleleri, dini yapıları, iklimi, halkın görünüşü, giyimi, örf ve adetleri, özel isimleri, konuşma alışkanlıkları, ulemaları, şairleri, hekimleri ve diğer ileri gelenleri; pazarları, ürünleri ve gıda maddeleri; parkları, bahçeleri ve piknik yerleri; ölümlerin biyografileri veya menkıbeleri ile birlikte mezarları ve türbelerini akıcı bir dil ve üslupla eserine işlemektedir.¹⁴

Bu çalışma ile Cizre’nin XVII. yüzyılda sahip olduğu idari, sosyal, ekonomik, mimari ve kültürel yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda nesih hattıyla yazılmış ve 3234 ve 5939

¹⁰ Dankoff, *The World of Evliya Çelebi*, 9; Gemici, “Evliya Çelebi”, 65.

¹¹ Halil İnalçık, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları”, *Evliya Çelebi’nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 33.

¹² Nuran Tezcan, “Seyahatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/16-17.

¹³ Zekeriya Kurşun, “Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi”, *Evliya Çelebi’nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 53; Feridun M. Emecen, “Evliya Çelebi’nin Anadolu Seyahatlerine Bakış”, *Evliya Çelebi’nin Şehirleri*, ed. Zekeriya Kurşun ve Coşkun Yılmaz (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 59.

¹⁴ Dankoff, *The World of Evliya Çelebi*, 17; Gemici, “Evliya Çelebi”, 77; Robert Dankoff, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplumunu”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10/269; Musa Duman, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Evliya Çelebi’nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 68; Özer Ergenç, “Evliya Çelebi ve Onun Gözüyle Osmanlı Şehri”, *Evliya Çelebi’nin Şehirleri*, ed. Zekeriya Kurşun ve Coşkun Yılmaz (İstanbul: Mahya Yayınları, 2013), 46.

yer numarası ile kayıtlı yazma nüshaları, h. 1314/m. 1896 yılında Ahmed Cevdet tarafından matbu bir şekilde yayımlanan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı tarafından yayıma hazırlanan *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu–Dizini* isimli eserlerden yararlanılmıştır. Çalışma, XVII. yüzyılda Cizre ile ilgili yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak değerine sahip olacaktır.

1. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Cizre ve Çevresi

1.1. Evliya Çelebi'nin Cizre'ye Gelişi

Evliya Çelebi, Murteza Paşa Kethüdası ile Bağdat tarafından yola çıkarak İmadiye'ye kadar seyahat etmişlerdi. Evliya Çelebi, İmadiye'yi gezdikten sonra Murteza Paşa Kethüdasına Bağdat'a geri dönelim şeklinde bir istekte bulunmuş bunun üzerine Murteza Paşa kendi ifadesiyle "Vallahi Evliyâ Çelebi, ben doğru Bağdâd'a gitmem. Bu İmâdiyye ve Cizre ve Si'ird hâkinde niçe a'yânda karz-ı hasen verüp alacak mâlim vardır. Hâlâ fırsat ganîmetdir, elbette ol taraflara gidelim" deyince, Evliya Çelebi "Benim cân-ı azîzime minnet" diyerek İmadiye taraflarından Cizre'ye doğru yola çıkmışlardır.¹⁵

1.2. Cizre Şehri ve Coğrafyası

Evliya Çelebi Cizre şehrini tanımlarken çeşitli ifadeler kullanmıştır. Bu ifadeler; "şehr-i evvelü'l-evvel binâ-yı kadîm",¹⁶ "şehr-i kadîm-i Bühtân",¹⁷ "belde-i Finik-i kaviyyü'l-bünyân",¹⁸ "dârü'l-Melik Dârâ Şâh",¹⁹ "tahtgâh-ı Âl-i Abbâsiyân-ı âlicâh",²⁰ "Cezîre-i ibn Ömer ibn Ömer Şeybânî"²¹ ve "bilâd-ı rebî'-i pür-semer"²²dir. Evliya Çelebi seyahatnamesinin çeşitli yerlerinde Cizre için kullandığı bu ifadelerin izahını da yapmaktadır. Ona göre "şehr-i evvelü'l-evvel binâ-yı kadîm" denilmesinin temel nedeni Cizre'nin, tufandan sonra ve Hz. Nuh tarafından yeryüzünde kurulan ilk şehir olması ve tüm insanların buradan dünyaya yayılmasındandır²³. "Tahtgâh-ı âl-i Abbâsiyân-ı âlicâh" ve "Şehr-i kadîm Bühtân" ifadeleri, Cizre şehrinin Yezidiler hâkimiyetinde olduğu dönemde, Abbasiogullarından Buhti adındaki

¹⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini)*, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 4/310.

¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/311.

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

¹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

²¹ Mehmed Zillî b. Derviş Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, 3234), 3-4/331a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 4/314.

²² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

²³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

bir Bey'in Bağdat tarafından gelerek bir gece ansızın şehri fethetmesi ve yetmiş sene burada yaşayıp adaletiyle şehri yeniden inşa ve ihya etmesi nedeniyle kullanılmıştır.²⁴ "Belde-i Finik-i kaviyyü'l-bünyân" ifadesi, Buhti Bey'in vefatını müteakip yerine geçen oğlu Mir Finik Han tarafından Cizre'de sağlam bir kale yapması nedeniyle kullanılmıştır.²⁵ "Dârü'l-Melik Dârâ Şâh" ifadesi, İran şahlarından Dârâ'nın Cizre'nin ılıman havasından hoşlanıp burayı taht merkezi yapması nedeniyle kullanılmıştır.²⁶ "Cezîre-i ibn Ömer ibn Ömer Şeybânî" ifadesi Cizre'nin İslam orduları tarafından fethedilmesiyle kullanılmıştır.²⁷ "Bilâd-ı rebî'-i pür-semer" ise Arapların verimli topraklara sahip Cizre şehri için kullandıkları bir ifadedir.²⁸

Evliya Çelebi çeşitli kavimlerin Cizre'yi nasıl adlandırdıklarını da eserinde belirtmiştir. Buna göre Cizre'ye; Araplar Rebi Ülkesi, Kürtler Cezîrî, Moğollar Til-Cizre ve Rumlar Darapye demişlerdir.²⁹

Evliya Çelebi Cizre şehrini bu şekilde tanımladıktan sonra şehrin havası hakkında "hevâ-yı nesîm-i câvidân" ifadesini kullanmıştır. Ona göre Cizre'nin havası hafif, hoş, latif, serin ve tatlı olup özellikle kış aylarının başlangıcından sonlarına kadar o kadar güzeldir ki insana adeta hayat vermektedir. Yaz aylarında ise havasında şiddetli bir sıcaklık artışı olmasına rağmen insanı bunaltmamaktadır.³⁰

Geniş ve verimli arazilere sahip, ürünleri bol ve bereketli bir diyar olan Cizre'de, insanların olmadığı bir adımlık boş yeri dahi yoktur.³¹ Şehrin batı tarafında Sakalan Irmağı'nın sağında ve solunda on bin adet bağ, bostan ve Cennet bahçeleri mevcut olup her bağda bir kulübe bulunmaktaydı.³²

1.2.1. Nehirleri

Evliya Çelebi, kaynağını İmadiye, Akra ve Cizre dağlarından alan büyük ve küçük doksan üç adet nehrin bu civarda yer aldığını ve bunların hepsinin Satt'ül- Arab'ta birleştiğini fakat Cizre şehrine hayat veren suyun Dicle Nehri olduğunu ifade etmiştir. Halk arasında Dicle nehrine "Şat" denilmektedir. Bütün Cizre halkı nehrin suyunu içmektedir. Kale halkı ise dağlardaki kaynak suyun borular vasıtasıyla nehrin altından geçirilerek kaleye getirilen sudan

²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

³¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

³² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

İçmektedirler. Şehrin batısındaki bağların içerisinde kaynağı bulunan Sakalan suyu tatlı bir su (âb-ı zülâl) olup Dicle nehrine karışmaktadır.³³

1.2.2. İbretlik Manzaraları

Evliya Çelebi, şehirdeki Kale ve Bey hamamları suyunun, şehrin karşısındaki yüksek dağdan mimari ilmi ve borular vasıtasıyla nehrin altından şehre ulaşmasına çok şaşırılmış ve bunu akıl çatlar, ibretlik bir manzara olarak nitelemiştir.³⁴

1.3. Siyasi, İdari ve Askeri Yapısı

Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Cizre, Hz. Nuh tarafından kurulduktan nice yıl sonra İran şahlarından Melik Dârâ Şah şehri hâkimiyeti altına alarak taht merkezi yapmıştır.³⁵ Bu sırada Rumeli'den harekete geçen Yunanlı İskender, Acem topraklarına girip, burada hüküm süren Melik Dârâ Şah ile büyük bir savaş içerisine girmiştir. Melik Dârâ Şah'ın bu savaşta yenilmesi ile Yunanlı İskender; Dârâ'nın taht merkezleri olan Karadere, Nusaybin ve Cizre'yi harap ettikten sonra burada yaşayan Acem halkını haraca bağlayarak, Rum diyarına geri dönmüştür.³⁶ Bundan sonra Abbasoğullarından Melik Müstencid Billah Cizre şehrini ele geçirerek yüz yıl kadar şehirde hüküm sürer ve şehri imar eder.³⁷ Daha sonra Cizre, Yezidiler'in hâkimiyeti altına girer. Şehir Yezidilerin hâkimiyetinde iken Abbasoğullarından Buhti isimindeki bir Bey, Bağdat taraflarından gelerek, şehri bir gece baskınıyla ele geçirir. Buhti Bey devrinde, Cizre tekrar mâmur bir şehir olur.³⁸ Buhti Bey'in ölümünü müteâkip yerine oğlu Mir Finik Han tahta geçmiştir. H.212/m.827-828 tarihinde Cizre'ye Mesihiye milletinden Ermeniler hâkim olmuşlardır. Fakat çok geçmeden h.220/m.835-836 yılında Hazreti Ömer'in oğullarından Hz. Emir Ziyad ve Hz. Emir Ömer Şeybani yetmiş bin seçkin askerleriyle önce Malatya kalesini daha sonra ise Cizre kalesini çetin mücadeleler sonucu fethederek burada yaşayan Ermenileri haraca bağlamışlardır.³⁹ İslam ordularının Cizre'yi fethetmeleri ile şehre "Cezîre-i ibn Ömer ibn Ömer Şeybânî" denilmeye başlanmıştır.⁴⁰ H.

³³ Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Nadir Eserler, 3234), 3-4/329b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

³⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

³⁸ Evliya Çelebi seyahatnamesinde Cizre halkı için Buhti Bey'e nispetle "Buhtiyan" ifadesinin kullanıldığı ifade etmiştir. Bu ifade günümüzde de kullanılmaktadır. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

³⁹ Evliya Çelebi Cizre'de bulunan Ermenilerin bu haracı hala verdiklerini ifade etmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

791/m.1389-1390 yılında Timur Han, Bağdat üzerine sefere çıkarken Cizre'yi de fethetme düşüncesiyle şehre uğramıştır. Bu durumdan haberdar olan Cizre halkı önceden birleşerek Cizre kalesinin doğu tarafında büyük bir kanal açarak, Şat Nehrinden gelen suları buraya akıtmışlardır. Böylece Cizre kalesinin dört bir tarafı sularla çevrilmiştir. Cizre'yi bir ada şeklinde gören Timur Han şehri kuşatamayıp "olmaya illâ hayr, ey kavm-i Buhtâniyan!" demekle yetinerek hüznü bir şekilde Bağdat seferine devam etmiştir.⁴¹ Timur Han, Bağdat'ı fethettikten sonra tekrar Cizre üzerine sefer düzenlemiştir. Bu defa nehir sularının alçalma vakti olduğundan derya gibi ordusuyla nehri geçip Cizre kalesini fethetmiştir. Cizre halkı nehri kullanarak şehirden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Timur Han, şehirde ganimet bulamayınca şehri yakıp, yıkmıştır. Timur'dan sonra Cizre şehri tekrar Abbasilerin eline geçerek şehirde onarımlar yapılmıştır.⁴²

H. 920/m.1514-1515 yılında I. Selim Han'ın (Yavuz Sultan Selim) İran seferi sırasında Cizre hâkimi, sefere çağrılmadığı halde 20.000 seçkin, cengâver, yiğit ve hünerli asker ile Yavuz Sultan Selim'e yardım etmek üzere İran seferine çıkmıştır.⁴³ Bu sırada Mısır'daki Sultan Gavri'nin İran Şahı'na yardım etmek üzere gönderdiği askerlerle yolda karşılaşan Cizre Hanı, Sultan Gavri'nin ordusunu hezimete uğrayarak İran Şahı'na yardımın ulaşmasını engellemiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, başındaki tacını ve sırtındaki samur libâçesini⁴⁴ Cizre hâkimine giydirip bir ferman ile Cizre Eyaleti'ni "Sultan Hüseyin'in ocaklığı ola" şeklinde nitelemiştir.⁴⁵ Ayrıca bölgedeki bütün Kürt Hanlarının önüne de Cizre hâkimini geçirmiştir. Evliya Çelebi, Cizre Eyaleti'nin Cizre hanlarının miras mülkleri olduğunu ifade ederek, hükümetleri altında asla tımar, zeamet ve hass-ı hümayun olmadığını, eyaletin tüm gelirleri ve gayrimüslimlerden alınan haraçların Cizre Hanlarına ait olduğunu ifade etmiştir. Cizre, Sultan Süleyman Han'ın kanunlarına göre iki tuğlu beylerbeyi (mîr-i mîrân) payesinde idare edilmekteydi. Sadece savaş esnasında 20.000 askerle Diyarbakır vezirine öncü birlik olmak üzere sefere katılırlardı. Padişah, Cizre Hanlarına bir emir gönderdiğinde onlar için "hân-ı âlîşân-ı cem-cenâb" unvanını kullanmaktaydı.⁴⁶

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴⁴ Önü açık, geniş bir üst giyeceği.

⁴⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Nadir Eserler, 3234), 3-4/317b-318a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 4/314.

1.4. Fiziki Yapısı

1.4.1. Cizre Kalesi

İlk olarak kalenin konumuna dikkat çeken Evliya Çelebi, kalenin Rebi' beldesinde, nehrin içinde, kuzey tarafında bir konak mesafede Hasankeyf Kalesi, kible yönünde Kefirzaman Kalesi, batısında bir menzil uzaklıkta Aşti Beyi toprakları ve Mardin kalesi, üç menzil uzaklıkta ise Sincar Kalesi'nin yer aldığını belirtmiştir. Kale etrafına göre yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiştir.⁴⁷ Evliya Çelebi Cizre'nin İslam orduları tarafından fethedilmesinden sonra şehrin fatihi olan Melik Ömer ibn Hz. Ömer tarafından kalenin duvarlarını bir beyaz bir siyah taştan olmak üzere inşa edildiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Kale acayip ve garip bir tarzda, heybetli bir yapıdır. Kesme taştan yapılmış sağlam bir kaledir. Kalenin maharetli ustası kalenin bütün taşlarını satranç nakışı gibi dizmiştir. İç kalenin burçlarını ve bedenlerini gayet sağlam yapmış, beden dışlarını ve mazgal deliklerini marifet sergileyip süslemiştir. İç kalesinin hendeği yoktur ancak kalenin aşağısındaki varoş hisarının hendeği bulunmaktadır.⁴⁹

Kaleye üç kapıdan girilmektedir. Batı tarafına açılan ilk kapıya Tur Kapı veya Hadid Kapısı, Nehir tarafına açılan ve kible yönündeki ikinci kapıya Babü'l-Ma yani su kapısı ve iç kalenin altında olup dağ tarafına açılan ve kuzeye bakan üçüncü kapıya ise Babü'l-Cebel denilmektedir.⁵⁰

Kalenin yeterli miktarda cephanesi, mühimmatları, şahı topları, buğday ambarları ve şatta inen suyolları vardır. Kale hizmetçileri tümüyle Cizre Beyi'ne tabidirler.⁵¹ İç kalede 200 odalı, meydanlı, hamamlı ve havernak köşklü Paşa sarayı yer almaktadır. İç kalenin dizdarı ve kale askerleri olmayıp, kale anahtarları Cizre Beyi'nin elindedir.⁵²

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁴⁸ Evliya Çelebi Cizre kalesinin Hz. Ömer tarafından yapıldığı rivayetinin yanlış olduğunu ifade ederek Hz. Ömer'in Kudüs-ı Şerif, Basra ve Nihavend'i fethettiğini başka yerleri fethetmediğin, kalenin fethinin muhtemelen evlatlarından Emir Ziyad ve Emir Ömer Şeybani tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁵¹ Evliya Çelebi Cizre hanlarının, Yezidi, Haliti, Cekvani, Bapiri, Sincari ve Zibari Kürtleri ile hasım olmaları nedeniyle kalede bekçiler tarafından gece gündüz nöbet tutulduğunu ifade etmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

⁵² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

1.4.2. Şatah Kalesi

Evliya Çelebi, Cudi Dağı'ndan yarım konak uzakta ve dağın eteğinde yer alan Şatah Kalesi'ni "İrem Bağı" ve "Eski Belde" olarak nitelemiştir. Büyük seyyah, isim ve kaynak belirtmeden Kürt tarihçilerine göre bu şehri ilk imar edenin, Hz. Nuh'un oğlu Hz. Sam olduğunu ifade etmiştir. Şatah Kalesi'nin Melik Şatah tarafından yapıldığını ifade eden Evliya Çelebi, kalenin üç saatlik surlarla çevrili olduğunu, birçok kez harap olmasına rağmen hala mâmur bir halde olup Cizre beylerinin hükmünde olduğunu belirtmiştir.⁵³

Şatah kalesi ve beldesinde Camii, medreseler ve yetecek derecede dükkânlar bulunduğunu ifade eden Evliya Çelebi, halkının nimetlerinin bol olduğunu, kırlarının güzel, bağ ve bahçelerinin hesapsız, toprağının bereketli, ekinlerinin bol, ovalarının baştan aşağı ağaçlıklı, gülistan ve bostan olduğunu belirtmiştir. Nehirleri öyle bir akar ki berrak sularının sesinden insan dehşete kapılır. Tatlı sulu ırmakları, yüksek dağlardan akmaktadır. Beldenin her tarafı gölgelikler ve ağaçlık mesire yerleri ile bezenmiştir. Evliya Çelebi, sözün kısası Şatah'ın "cennet bağı" gibi bir yer olduğunu ancak Diyarbakır, Halep ve Şam gibi büyük ve işlek bir şehir olmadığını, bağ, bahçe ve akarsularının zenginliği nedeniyle meşhur, şirin bir belde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

1.4.3. Cizre Köprüsü

Evliya Çelebi, Cizre'de nehir üzerinde 20 geminin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş büyük bir köprü olduğunu ifade etmiştir. Diyarbakır, Hasankeyf ve Fındık Kalesinden gelen kelek gemilerinin Cizre köprüsüne yaklaştıklarında köprüde bekleyen bekçiler, köprünün ortasındaki iki gemiyi açıp keleklerin geçmesini sağlar ve tekrar köprüyü kapatırlardı. Köprünün baş tarafına yakın bir bölgede bulunan iskeleye kelek gemileri yanaşmaktaydı.⁵⁵ Ayrıca şehrin su kapısındaki (bâbü'l-mâ') küçük nehir üzerinde ustalıkla yapılmış, süslü ve sanatlı bir köprü daha bulunmaktaydı.⁵⁶

1.4.4. Han, Hamam, Bedesten ve Çarşıları

Evliya Çelebi, şehirde birçok tüccar hanının mevcut olduğunu ve bunlardan bir tanesinin eski, kargir ve sanatlı bir bina olduğunu ayrıca şehirde bekâr hanlarının da

⁵³ Evliya Çelebi, Hakkâri diyarında da Şatah isminde bir kasabanın olduğunu ifade etmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁵⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315-316.

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

bulduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Evliya Çelebi, şehrin ortasında bir bedesten olup, üzerinin baştan sona kadar örtülü olduğunu belirtmiştir. Şehirdeki Sûk-ı Sultanideki her esnafta bol miktarda değerli taş mevcut olup bu değerli taşlar işlenmekteydi.⁵⁸

Evliya Çelebi, şehirdeki Kadı Hamamı, Meydan Hamamı, Nasrı Hamamı ve Bey Hamamı'nın en meşhur hamamlar olduğunu ifade ederek, Bey hamamı sularının nehrin altına döşenen borular vasıtasıyla ilk önce kaleye geldiğini ve buradan da hamama ulaştırıldığını ifade etmiştir. Şehirde bu meşhur hamamların dışında yüz elli hamam daha bulunmaktaydı.⁵⁹

1.5. Cizre'ye Bağlı Nahiyeler, Kasabalar ve Köyler

1.5.1. Fındık Kasabası

Dicle Nehri'nin doğu tarafında yer alan kasaba, Cizre hâkimlerinin hükmündedir. Bağlı, bahçeli, cami, han, hamam, medrese ve çarşılı-pazarlı mâmur bir kasabadır.⁶⁰

1.5.2. Rusûr Köyü

Kürtçe'de "Kırmızı Şat" anlamına gelen "Rûsur", Şat nehrinin doğu tarafında yer almaktadır. Cizre beyleri hükmünde gayet mâmur bir köydür. Camii, medrese, han ve hamamı bulunan köyün halkı, bağ ve bahçe işleriyle geçimlerini sağlamaktadırlar. Halkı genellikle Sülupyân kavmindendirler.⁶¹

1.5.3. Deyreşu Köyü

Şattın doğusunda, İmadiye toprağı taraflarında yer alan Deyreşu köyü, Cizre beyleri hükmündedir.⁶²

1.5.4. Til-Akra Nahiyesi

Cizre sınırlarının sonlarında, Dicle ve Fırat nehirleri arasında, Sincar ve Musul yakınlarında yer almaktadır. Evliya Çelebi nahiyede küçük bir kalenin olduğunu fakat şehrin mâmur olmadığını belirtmiştir.⁶³

⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316-317.

⁵⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

⁶⁰ Evliya Çelebi Mehmed Zillî ibn Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. Ahmed Cevdet (Dersâdet: İkdâm Matbaâsı, 1315), 5/8; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, nşr. Ahmed Cevdet, 5/8; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, nşr. Ahmed Cevdet, 5/8; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/312.

⁶³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

1.5.5. Kefirsusa Kalesi Nahiyesi

Cizre topraklarının sınırında, nehrin batı tarafında, Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer almaktadır. Musul'a bir menzil uzaklıkta olup, bağ ve bahçeli bir nahiyedir.⁶⁴

1.5.6. Aşti Sancağı

Cizre'nin batısında yer alan Aşti Sancağının beyleri, Diyarbakır hükmündedirler. Cizre köyleriyle komşudur. Cizre'den bir konak mesafesi uzaktır.⁶⁵

1.5.7. Marin Kasabası

Aşti Beyleri'nin tahtı olarak bilinen kasabada, cami, han, hamam ve küçük bir çarşı mevcut olup mâmur bir kasabadır. Birçok kez Cizre hanlarının idaresinde kalan kasabanın halkının büyük bir bölümü dağlarda ve mağaralarda yaşamaktadırlar.⁶⁶

1.6. Dinî, Sosyal ve Kültürel Yapı

1.6.1. Din

Evliya Çelebi, Cizre'de dört büyük mezhep temsilcilerinin olduğunu ayrıca devlet tarafından üç yüz akçe payesiyle görevlendirilen bir kadı ve bir nakibüleşrafın da şehirde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

1.6.2. Camileri ve Mescitleri

Evliya Çelebi, şehirde Cuma namazının kılındığı ve Osmanlı hutbesinin okunduğu bir Selatin camiinin mevcut olduğunu bildirmiştir. Tamamen kireç ve kerpiç ile örtülmüş büyük bir ibadethane olan bu caminin bir minaresi bulunmaktaydı. Eski bir yapı olan camiî, Abbasoğluları tarafından yapılmıştır. Evliya Çelebi, camiye ruhaniyetli, dua kabul olunan hoş bir mabet olarak nitelemiştir. Evliya Çelebi şehirde bu büyük cami dışında 240 tane mahalle mescidinin de bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

1.6.3. Kilise ve Havraları

Evliya Çelebi, şehirde iki tane kilisenin (deyr) mevcut olduğunu bildirmiştir. Kiliselerin sakinleri Yakûbî, Nestûrî ve Ermeni milletlerindedir. Şehirde bir tane de Yahudi

⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

havrası (ganneşt/künişt) bulunmakta ve Yahudiler İbn Ömer'den beri bu mabedin çevresinde ikamet etmekteydiler. Şehirde ayrıca çok sayıda Yezidî de ikamet etmekteydi.⁶⁹

1.6.4. Medrese, Mektep ve Tekkeleri

Evliya Çelebi, Cizre'deki medreseleri tanıtmadan önce şehirde altı adet medrese olduğunu ve hepsinin ilim öğrenilen medreseler olduğuna vurgu yapmıştır. Medreselerin ilki Mir Abdal Medresesi olup, kırmızı tuğla ile yapılmış kargır ve sağlam eski bir medrese olduğunu ifade etmiştir. Şehirde bulunan diğer medreseler ise Süleyman Bey Medresesi ve Meydan Medresesidir. Evliya Çelebi, yukarı kalenin altında da iki medrese olduğunu ifade etmiş fakat isimlerini eserinde yazmamıştır. Şehirdeki tüm medreselerde bütün ilim ve fenler öğretilmekteydi. Cizre'deki tüm medreselerin bakımlı, mâmur ve sağlam olduğunu ayrıca tüm medreselerin vakıflar aracılığıyla idare edildiğini belirtmiştir. Vakıf mütevellileri her odada kalan talebelere ücretlerini, et ve mum giderlerini aylık bir şekilde ulaştırmaktaydılar.⁷⁰

Evliya Çelebi Cizre şehrinde, ilim isteklisi Kürt âlimlerin çok fazla olduğunu bu nedenle de şehirdeki her mahalle mescidinin de bir medrese gibi dersler verdiğini ifade etmiştir. Şehirde küçük çocuklara Ebcad okutulan mektepler de yer almaktaydı. Bu mekteplerde küçük çocuklara Kur'an-ı Kerim dersleri verilmekteydi.⁷¹

Şehirde tarikat erbabı derviş tekkeleri de bulunmaktaydı. Mezarlık içerisinde yer alan Hazret-i Muhammedü'l-Gavs tekkesi en meşhur tekke idi. Nakşibendi tarikatına mensup Şeyh Muhammedü'l-Gavs tekkesinde Hint, Özbek, Çağatay ve Kumuk milletinden kimseler kalmaktaydı.⁷²

1.6.5. Âlim, Şeyh, Eşraf ve Ayanları

Evliya Çelebi, şehirde tanıştığı eşraf ve ayanların şafiî mezhebinde olduklarını ifade etmiştir. Şehirdeki faziletli âlim sayısının hesaplanamayacak derecede fazla olduğunu belirten Evliya Çelebi, haşiye sahibi müellif ve musannif Molla Muhyiddin'in bunlar arasında en bilgili (mütebahhir) olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Molla Seyyid Efendi ve onun büyük kardeşi Seyyid Abdurahman Efendi'nin diğer büyük âlimlerden olduğunu belirtmiştir.⁷³

⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

⁷¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

⁷² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

⁷³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

1.6.6. Aşevleri (Daruzziyafe)

Evliya Çelebi, Cizre’de birçok aşevi bulunduğunu fakat içlerinden en meşhurunun yukarı kaledeki Bey Sarayında yer alan aşevi olduğunu ifade etmiştir. Bu aşevinde her gün iki öğün olmak üzere bütün gelen ve giden insanlara, kimsesizler ve askerlere Cizre Hanı’nın hayrı olarak yemek dağıtırdı.⁷⁴

1.6.7. Ziyaret Yerleri

Evliya Çelebi, Cizre’de “Cebbâne” isminde şehrin içerisinde yer alan bir mezarlığın olduğunu bu mezarlıkta binlerce büyük veli ve Sahâbe-i Kirâmın mezarının bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca birçok Abbasi Sultanının da bu mezarlıkta yattığını belirtmiştir.⁷⁵ Cizre mezarlığından etkilenen Evliya Çelebi mezarlık ziyareti sırasında, ölümü unutmamak, dünyaya aldanmamak ve vefat eden insanlardan ibret alınması gerektiğini şu beyitle dile getirmiştir:

“Nelerden arda kalmışdır dilâ dünyâyı söyletsen

Kimi Cem’dir kimi Dârâ yatan mevtâyı söyletsen”⁷⁶

Evliya Çelebi, şehirdeki ilk mezarlık ziyaretini “ziyaret-i sultan” olarak nitelediği Hz. Nuh’un oğlu Hz. Tarh’ın Turabidin mahallesinde bulunan türbesine yapmıştır.⁷⁷ Rivayete göre; Hz. Nuh’un (as) hanımı Tarh ibn Nuh’a hamile idi. Tufan esnasında Hz. Nuh’un (as.) hanımı korkuya kapılıp düşük yapınca Hz. Nuh, oğlunu Cizre şehrine gömmüştür. Bu sırada Hz. Nuh Allah’a “Evladım bu topraklarda yattıkça bu şehirde yaşayan insanların evlatları ve hayvanları ikiz doğsunlar, evlatları düşük doğmasın, yerden ve gökten gelecek afetlerden korunarak ecelleri gelene kadar mutlu yaşayıp, şehirleri mamûr olsun” şeklinde dua etmiştir. Evliya Çelebi, bu dua nedeniyle Cizre’de yaşayan annelerin genellikle ikiz doğurduğunu ve hayvanlarının dahi ikiz doğurduklarını, halkının ise yetmişten yüz yetmiş yaşlarına kadar yaşadıklarını ifade etmiştir.⁷⁸ Tarh ibn Nuh, tufan sonra yeryüzünde vefat eden ilk mevtâ olup

⁷⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

⁷⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁷⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁷⁸ “... Hazret-i Nüh du’â edüp “İlâhî bana bin yıl ömür verdin. Bu evlâdım dünyâyâ gelmeden merhûm oldu. Bu evlâdım bu amber-pâkde yattıkça bu şehirde sâkin olanların evlâdları ve sâ’ir hayvânâtı ekiz doğup tenâsül bulalar ve evlâdları sıkıt doğmayalar. Ve dâ’imâ âfât-ı semâvî ve âfât-ı arazîden ecel-i müsemâmâlarına dek mu’ammer ü mesrûr ve şehirleri ma’mûr olalar.” deyü Nüh Necî bu Cezîre-i İbn Ömer’e hayr du’â ettiğiinden bu şehrin ekseriyâ havâfînleri ve ba’zı devâbâtı ekiz doğarlar ve halkı ekseriyâ altmışdan yetmişden yüz yetmiş yetmiş olurlar...” bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/313; Hüseyin Güneş - Ahmet Güleç, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Nuh Tufanı ve Cudi Dağı”, 2. Uluslararası Nuh Tufanı ve Cudi Dağı Sempozyumu, ed. İbrahim Baz vd. (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2021), 40.

kırk ayak uzunluğundaki bir kabir içerisinde gömülüdür.⁷⁹ Büyük Seyyah'ın Cizre'deki diğer ziyaretleri şu şekildedir:

Hazret-i İmam Cafer-i Sadık ibn İmam Muhammed Bakır (sırrı aziz olsun) hazretleri ziyareti: Cizre şehrinin batı tarafının dışında yüksek bir türbede medfundur.⁸⁰

Şeyh Muhammed el-Gavs ziyareti: Nakşibendi tarikatının büyüklerinden olan Şeyh Muhammed el-Gavs'ın türbesi de Cizre şehrinde olup Evliya Çelebi tarafından ziyaret edilmiştir. Türbesinde Hint milletinden kimseler kalmaktadır.⁸¹

İmam Ali Meşhedi ziyareti: Türbesi, Cizre Kalesinin Su kapısı yakınlarındadır. Evliya Çelebi burasının İmam Ali Meşhedi'nin kabri değil makamı olduğunu ifade etmiştir. Makamın, insanlar tarafından dualarının kabul edilmesi için hala ziyaret edildiğini belirtmiştir.⁸²

Şeyh Muhammed ibn Cezeri eş-Şafii ziyareti: Tecvid ilmine dair "Kitâb-ı Cezerî"⁸³ isminde 109 beyit ve 16 bölümden oluşan bir kitabı vardır. Kitabın en önemli özelliği onu okuyan öğrencilerin, kaynaklarıyla sorulara cevap verebilmesi ve bütün harfleri mahreçleriyle söyleyebilmeleridir. Kitab-ı Cezerî'yi birçok âlim şerh ettiğinden tecvid ilminde müteber bir kitap olmuştur.⁸⁴

Evliya Çelebi, Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şafîî hazretlerinin daha yüzlerce müteber kitabının olduğunu ifade ederek, halâ Hazret-i Kur'ân'ı harf mahreçleriyle okumanın Muhammed el-Cezerî hazretlerinden kaldığını bildirmiştir. Cizre'deki türbesini, Kur'ân hafızları, öğrencileri ve diğer âşık ve hevesliler ziyaret etmektedir. Evliya Çelebi, bazı kimseler tarafından söylenen Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şafîî hazretleri mezarının Musul'da olduğu rivayetine karşı çıkararak bunun yanlış bir bilgi olduğunu, Musul'da yatanların bu azizin evlatları olduğunu da belirtmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁸⁰ Evliya Çelebi, İmadiye Kalesi'nin aşağı Kobhan Medresesi dibinde de İmam Muhammed Bakır türbesinin mevcut olduğunu ifade etmiştir. Fakat hem İmadiye âlimleri ve hem de Cizre âlimlerinin İmam Muhamed Bakır'ın kendi şehirlerinde medfun olduklarını söylemişlerdir. Evliya Çelebi, seyahatleri esnasında birçok yerde İmam Muhammed Bakır hazretlerinin kabrini ziyaret ettiğini belirtmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁸¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁸² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁸³ Evliya Çelebi eğitimi esnasında, Kitâb-ı Cezerî'yi hocası Evliya Efendi ve birçok şeyhü's-şüyûhun (şeyhler şeyhi) huzurunda yedi saatte ezberlediğini de belirtmiştir. bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/79; 189.

⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁸⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/319.

Evliya Çelebi ziyaret yerlerinin sonunda Cizre şehrinde Şeyh Muhammed ibn Cezerî eş-Şafiî hazretleri gibi nice ulema ve yazarın da bu şehirde yattığını ifade etmiştir.⁸⁶

1.6.8. Aşiretler

Seyahatnameye göre Cizre’de on iki aşiret beyi mevcuttur. Aşiret beyleri sefer esnasında emirleri altındaki seçkin askerle beraber sefere iştirak etmekle mükelleftirler. Bu beylerden ilki Hardekül Kalesi Beyi olup, Cizre Hâkiminin sağ veziridir. Emrinde 12 aşiret beyi olup, 10.000 askeri kuvveti bulunmaktadır. Hardekül Kalesi Beyi’nin baş aşireti Sülupyan aşiretidir. Bu aşiret 3.000 tüfenkli ve yiğit askerden meydana gelmektedir.⁸⁷

Cizre Hâkiminin sol veziri hükümdeki ikinci bey ise Birispi Beyi’dir. Birispi Beyi’ne bağlı on aşiret olup 10.000 tüfenkliğe sahiptir. Cizre Hâkimine bağlı diğer seçkin Beyler Veseldân, Kârsân, Kiberiyân, Kellehugiyân, Jilaniyân ve Küçük Zibârî Beyleridir.⁸⁸

1.6.9. Öykü, Menkıbe, Keramet ve Mitoloji

Büyük Seyyah Evliya Çelebi’nin diğer seyyahlardan ayrılan farklı bir özelliği de ziyaret ettiği şehirlerdeki mitolojik olaylara da yer vermesidir. Söz gelimi, Büyük Seyyah, Cizre’nin mitolojisini açıklarken Molla Kâmil-i Şirvani’nin bu şehir hakkındaki görüşlerinden istifade etmiştir. Molla Kâmil-i Şirvani’ye göre Cizre şehri, yay burcunda olduğundan halkı çabuk kavrayan (tîz-fehim), halim, selim ve ateş tabiatlı olduklarından tüfenk atıcı bir özelliğe sahiptirler.⁸⁹

Cizre’de Hazret-i Peygamber’in sancaktarı Ebu Eyyûb-ı Ensârî hazretleri soyundan gelen temiz ve salih bir aile ikamet etmekteydi. Evliya Çelebi bu aileye ait vakıflardan şehre yakın bir su değirmeninin olduğunu, aileden biri vefat ettiğinde Allah’ın emri ile değirmenin durduğunu ve bir süre sonra tekrar döndüğünü belirterek, bu durumu tecrübe edinmiş acayip bir sır olarak nitelemiştir.⁹⁰

1.6.10. Dil

Evliya Çelebi, Cizre’de yaşayan halkın fasih (açık) ve beliğ (güzel) Kürtçe konuştuklarını ifade ederek, bazı güzel sesli ses sanatçılarının (hanende/dengbej) bayâtî makamında semai okuduklarını ifade etmiştir. Evliya Çelebi, Cizre’de okunan ve hoş giden

⁸⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/319.

⁸⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁸⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/314.

⁸⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317.

⁹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

bir ses olduğunu ifade ettiği, “Çume Ciziri” isimli üç bendlik murabbaya eserinde yer vermiştir.⁹¹

1.7. Ekonomik Yapı

Evliya Çelebi, Cizre'nin ekonomik bakımdan zengin bir şehir olduğunu, Cizre Bey'ine her gün birer çeyrek kile malın hâsıl olduğunu ifade etmiştir. Şehrin gelirleri, Cizre Bey'inin hâkimiyeti altındaki köy, kasaba ve kalelerden gelmekteydi.⁹²

1.7.1. Meyveleri

Evliya Çelebi, Cizre'de yetişen tüm meyve türlerini beğendiğini ama özellikle Cizre narlarının lezzetli, hoş ve sulu olduğundan bahsetmiştir. İncirlerinin de güzel olduğunu ifade etmiştir.⁹³

1.7.2. İçecekleri

Evliya Çelebi, Cizre'deki içeceklerin başlıcalarının köknar şerbeti ve nar şerbeti olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ramazan ayında her gece Cizre Hanı tarafından yaptırılan bal şerbetinin şehirdeki zengin, yoksul, genç ve yaşlıya kâse kâse dağıtıldığını da belirtmiştir.⁹⁴

1.8. Evliya Çelebi'nin Cizre Şehrinden Ayrılması

Evliya Çelebi, Cizre şehrinden ayrılmadan önce Allah'a hamdolsun Cizre şehrini gayet bakımlı, şenlikli ve halkını mutlu gördüğünü ifade etmiştir. Cizre'nin batı taraflarındaki bağ ve bahçeleriyle bir günde güçlkle dolaşılabilirliğini belirtmiştir.⁹⁵

Evliya Çelebi, Cizre şehrini mümkün olduğu kadar gezip dolaştıktan sonra Murteza Paşa Kethüdasıyla beraber Cizre Hanı'nın yanına giderek şehirden ayrılmak için kendisinden izin almışlardır. Bu sırada Cizre Hanı, Murteza Paşa kethüdasından daha önce borç almış olduğu malı kendisine geri vermiştir. Ayrıca Murteza Paşa Kethüdasına 1.000 kuruş harcırah, 5 baş küheylan atı, 5 tane Gürcü gulamı ve bir katır yükü yiyecek ve içecek vermiştir. Cizre Han'ı, Evliya Çelebi'ye de kendi ifadesiyle “hakîre dahi bir at ve bir gulâm-ı mehtâb ve üç yüz guruş ihsân edüp” hediye ederek onlarla vedalaşmıştır. Cizre Hanı Evliya Çelebi ve Murteza Paşa Kethüdasının bir sonraki ziyaret yerleri olan Aşti Sancağı'na güvenli bir şekilde yolculuk

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/317-318.

⁹² Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/315.

⁹³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/318.

⁹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/316.

etmeleri için yanlarına seçkin ve tüfenkli üç Kürt yiğidini yoldaş olarak vermiştir.⁹⁶ Evliya Çelebi ve Murteza Paşa Kethüdası Aşti Sancağı topraklarına güvenli bir şekilde varduktan sonra Cizre Hanı'nın kendilerine yoldaş olarak verdiği askerlerden Cizre'ye geri dönmelerini ve Cizre Hanı'na, Aşti Sancağı'na güvenli bir şekilde vardıklarına dair kendisine haber vermelerini dostluk mektuplarıyla iletmışlerdir.⁹⁷

Sonuç

Tarihi süreç içerisinde Cizre'nin sahip olduğu idari, sosyal, ekonomik, dini ve kültürel yapı şehrin kimliğinin oluşmasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Özellikle İslâm fetihleri sonrasındaki dönemlerde Cizre'ye ayrı bir önem verilerek şehir adeta yeniden inşa ve ihyâ edilmiştir. Şehrin İslam fetihlerinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılına kadar gelen süredeki tarihini farklı yönleriyle kaleme alan Evliya Çelebi, Cizre'yi eserine adeta resmetmiştir.

Evliya Çelebi, Bağdat seferinin dönüşü sırasında uğradığı Cizre şehrinin genel olarak şu özelliklerine vurgu yapmıştır: Cizre, her şeyden evvel bir ilim ve irfan yurdu olup bünyesinde birçok ulema, meşayih, tarikat erbabı ve ashâb-ı kiramı barındırmıştır. Şehirde yer alan medrese ve tekkelerde sadece bölge insanları değil Hint, Özbek, Çağatay ve Kumuk milletlerinden insanlar da eğitim almaktaydı. Şehirde bulunan kilise ve havralarda Yakûbî, Nestûrî, Ermeni, Yahudî ve Yezidî milletinden halklar ibadetlerini yerine getirmekteydiler. Bu durum Cizre'nin XVII. yüzyılda eğitim-öğretim ve inanç noktasındaki cazibesini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Cizre'nin başta kalesi olmak üzere sahip olduğu diğer mimari yapılarını da ayrıntılı bir şekilde ve konumlarını belirterek, eserinde kaleme alan Evliya Çelebi, Cizre'deki tarihi yapılar üzerine yapılacak çalışmalarda önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Cizre'de birçok dil, din ve milletten insanın bir arada birlik ve beraberlik içerisinde yaşamlarını devam ettirmeleri ve dönemin Cizre Hanları tarafından bütün yıl boyunca günde iki öğün olmak üzere ihtiyaç sahiplerine karşılıksız bir şekilde yemek sağlanması, şehirdeki sosyal yaşam anlayışının ne kadar ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Şehirdeki içme suyunun tedarikinde kullanılan sistem, kale ve köprü gibi mimari eserlerin yapım aşamalarında kullanılan malzeme ve teknik, Evliya Çelebi'yi etkileyen şehrin diğer önemli yönlerindedir.

⁹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/319.

⁹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, YKY, 4/319.

Cizre gerek mimari yapıları gerekse de içerisinde yetişen âlim ve ulema ile günümüze kadar potansiyelini koruyan ve etkisini devam ettiren bir şehirdir. Bu açıdan düşünöldüğünde şehrin idari, sosyal, ekonomik, dini, kültürel, siyasi ve mimari boyutlarının daha etraflı bir şekilde araştırılması ve şehrin tüm bu niteliklerinin bilim dünyasına kazandırılması ile şehir, hak ettiği değere kavuşacaktır.

Kaynakça

- Baysun, M. Cavid. "Evliya Çelebi". *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 4/400-412. İstanbul: MEB Yayınları, 1964.
- Belâzuri. *Fütuhu'l Buldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Bostancı, Tuğba. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Mekke*. ed. Nurettin Gemici. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Abdulkaki. *El-Cezire Fatihî İyaz Bin Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill, 2006.
- Dankoff, Robert. "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplumunu". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. 10/268-291. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Dankoff, Robert. *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. çev. Müfit Günay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Duman, Musa. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi". *Evliya Çelebi'nin Dünyası*. ed. Coşkun Yılmaz. 67-75. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Emecen, Feridun M. "Evliya Çelebi'nin Anadolu Seyahatlerine Bakış". *Evliya Çelebi'nin Şehirleri*. ed. Zekeriya Kurşun ve Coşkun Yılmaz. 55-59. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Ergenç, Özer. "Evliya Çelebi ve Onun Gözüyle Osmanlı Şehri". *Evliya Çelebi'nin Şehirleri*. ed. Zekeriya Kurşun ve Coşkun Yılmaz. 41-46. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini)*. haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. 4. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Evliya Çelebi Mehmed Zillî ibn Derviş. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. nşr. Ahmed Cevdet. 5. Dersaâdet: İkdam Matbaası, 1315.
- Gemici, Nurettin. "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri". *Dini ve Felsefi Metinler: Yirmi birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*, ed. Bayram Ali Çetinkaya. I/363-397. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, 2012.
- Gemici, Nurettin. "Evliya Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişisini Üzerine Gözlemler". *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke ve Hatice Aynur. 186-199. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- Gemici, Nurettin. "Evliya Çelebi". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler*, ed. Ejder Okumuş. I/189-198. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2014.
- Gemici, Nurettin. *Osmanlı'nın Bilgeleri: Evliya Çelebi*. İstanbul: İlke Yayınları, 2018.
- Güneş, Hüseyin – Gülenç, Ahmet. "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Nuh Tufanı ve Cudi Dağı". *2. Uluslararası Nuh Tufanı ve Cudi Dağı Sempozyumu*. ed. İbrahim Baz vd. 31-43. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Hartmann, M. "Cezire-i İbn Ömer". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 3/152-154. İstanbul: MEB Yayınları, 1963.
- İbn Şeddâd. "Cizre Tarihi". çev. Hüseyin Güneş. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2011), 135-150.

- İnalçık, Halil. "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları". *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz. 33-44. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Kurşun, Zekeriya. "Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi". *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz. 53-62. İstanbul: Mahya Yayınları, 2013.
- Mehmed Zillî b. Derviş Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 3-4. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, 3234.
- Mehmed Zillî b. Derviş Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 3-4. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler, 5939.
- Mülayim, Atilla. "Evliya Çelebi'nin Hayatı". *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* I/2, (2011), 9-14.
- Tezcan, Nuran. "Seyahatnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname--evliya-celebi>
- Tuncel, Metin- Özeydin, Abdülkerim. "Cizre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/37-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.